

האגודה לקידום תרבות

התיאטרון לילדים ולנוער

מיסודו של משרד החינוך והתרבות

ראש גזר

מאת : ז'ול רנאר

"ראש גזר" הנו — בראש ובראשונה — סיפור. הסיפור עובד למחזה. תוך כדי עיבוד השתמש המחזאי במומנטים הדראמטיים של הספר ושרשם של המומנטים הללו — העימות. עימותים רבים במחזה:

- א. העימות בין הילד ואמו, השוללת ממנו אהבה, כופה עליו עינויי-נפש ומביאה אותו אל סף ההתאבדות, ואל מחשבות-הבריחה.
- ב. העימות בין הילד לאביו, שהוא גבר אומלל בחיי נישואיו, ואשר מתברר לו — במאוחר, אמנם — כי הוא מקיים תלות מרובה בבנו האומלל. העימות יסתיים בכך, שהשניים יחליטו לתמוך זה בזה ולהעניק זה לזה את האהבה, הנחוצה כל-כך.
- ג. העימות בין הילד לאחיו, שאינו משתתף במחזה פיסית, אך שמו מוזכר וההשוואה עמו מעיקה על פרנסואה.
- ד. העימות בין ההורים, שיחסייהם נתקלקלו משכבר הימים, ואשר מגיע לשיאו באמצעות הילד, פרנסואה.
- ה. העימות בין המעמדות: המשרתת, אנט, מתערבת במאבקו של הילד עם הוריו; מבינה כי הלה נלחם על נפשו, מגלה אמיתות, מתוכת, מדריכה ואפילו קובעת את מעשיהם וגורלם של האדונים.

הדמויות

נציג אותן, הפעם, בצמדים (צמדי העימות, שפורט במבוא).

האב ובנו

בראשית הדברים, מנסה האב להיות סמכותי וצודק (כי מה עוד נותר לו מחורבות חייו?): "תור מי (משני הילדים) לצאת לציד?" — הוא לוקח עמו את הבנים על פי תור... אך הבן, פרנסואה, אינו מפיק מכך הנאה מרובה: אמו מטפדת את יציאותיו לציד (מצוה עליו לומר, שאינו רוצה לצאת). ואף כשמזדמן לו לזכות בטיול כזה בחברת אביו, הולך הלה במהירות קדימה ואינו מודע לצורך הנפשי של בנו לשוחח עמו.

"ראש-גזר" להוט לצאת לציד עם אביו. את להיטותו זו הוא "מסדר" אליו באמצעות הגדים רבים ושונים, כגון:

— "אנחנו הולכים?"

— "זה בטוח, שנלך?"

— "לא לגשם אני דואג... לא תצא בלעדי?"

— "ואם תצא דרך הגן?"

וכשהאב משיב: "תשמע אותי שורק לכלב", — הוא שואל:

— "גם לי תשרוק?"

הקצר שבתקשורת בין האב לבנו — מקורו בשניהם.

הילד משקר לאביו, מתוך פחד מפני האם ומתוך רצון לשמור על השקט בבית. למשל:

כשמדברים בעבודה, שהטילה האם על הילד (ועבודה זו "אינה טובה לעיכול", כדברי האב, ומאוסה על הילד), מתחיל פרנסואה לרמות או להעלים. ואז חוזר הניכור ומשתלט על שניהם: האב, שאינו יכול לפתור את חידת "תאותו המשונה" של ראש-גזר לעבודה בחצר, מתעייף מכך ועולה הביתה, לנח. וראש-גזר מצדו חוזר אל החששות, שישכח ע"י האב. ע"כ הוא נועל את מלונת הכלב:

"ככה לא יוכל אדון לפיק (אינו אומר: אבא) לשכוח אותי, מפני שהוא לא יוכל לצאת לציד בלי הכלב, והכלב לא יוכל לצאת לציד בלי ראש-גזר".

כשמתברר לאדון לפיק, שבנו "אינו רוצה לצאת לציד" בדיוק כשם ש"השתוקק" לנכש עשבי בר — הוא מתעורר להגנה עליו. הדברים מתבררים לו באמצעות אנט — והוא ממשיך אל המסקנה היחידה, שנותרה בדרך החיוב: להציל את יחסיו עם בנו.

למעשה, מסתייע הקירוב בכך, שמתברר לאב ולנו, כי הוא — הוא, שבלא יודעין הציל את בנו בשעת נסיון — ההתאבדות שלו:

"אדון לפיק: (בהתרגשות) מהר, ספר מהר...

ראש-גזר: רציתי לקפוץ אל התהום. ואז קראו לי.

אדון לפיק: וירדת?

ראש-גזר: כן.

אדון לפיק: אמר, היא שהצילה שוב את חיך.

ראש-גזר: אם אמי הייתה קוראת לי, הייתי נמצא היום רחוק, רחוק. ירדתי, מפני שזה היית אתה, אבא. אתה קראת לי."

האב, שהציל את בנו בלא יודעין, פונה עתה לעזרתו. הוא מתחנן אליו, כמעט באלם-קול, שלא יעזבנו, שישאר עמו בבית. והבן גומל לו. הרפליקה האחרונה במחזה, זו הנועלת אותו, מצויה בפיו של פרנסואה ראש-גזר:

... "ישעמם לך לבד, נכון? יותר לא תוכל לחיות בלעדי? ובכן, אבא זה בסדר, זה מוחלט. אני לא נוטש אותך: אני נשאר!"

נוכל לומר, שיותר משמתרכז המחזה במוראותיה של אמהות מעוותת, הוא מגלה לנו יפיה של אבהות, הנולדת מחדש.

האב, שנתגלה לעצמו, מסגל לעצמו עד מהרה גינוניו של אדון-הבית. האבהות כרוכה כאן במידה הכרחית של סמכותיות.

האם ובנה

בראשית הדברים אנו מכירים את האם ברשעותה, בהיותה ישות מאיימת, הצופיה בבנה מבעד לחלון ומרגלת אחריו. אותו חלון מסורג מסמל את כחה. כשהאב נוטל סמכות, בסוף המחזה, הוא סוגר עליה את תריסי-החלון — ומסמל בכך את עמידתו של בנו על נפשו ואת עמידתו הוא על זכויות ילדו.

האנטיפטיה שלנו כלפי האם מתבססת, אפוא, מיד עם האקספוזיציה. אך עד מהרה מתחילים אנו להבין, שגם האם היא אדם במצוקה. היא קשה לזולתה וקשה לעצמה. הליכתה המתמדת אל הכמר — מקורה בחולשה ובהרגשת חטא, ניתוק ובדידות. האב — הוא המגלה לבנו (שבריעותו זכה במפתיע) את סוד-סבלה של אשתו.

... אדון לפיק: היה בטוח בדבר אחד. אמך היא אישה הגונה...
אדון לפיק: ... מה שצריכים בחיי משפחה, ראש גזר, ומה שזקוקים לו יותר מכל זה לפיוס, להסכמה...
ראש גזר: להתאמה במזג...

אדון לפיק: אם תאבה. אך אופייה של גברת לפיק שונה לחלוטין משלך.
ראש גזר: האמת היא שאינכם דומים כלל וכלל...
... ראש גזר: ... ממתי אתה לא אוהב אותה?

אדון לפיק: מזה שתיים-עשרה, שלוש-עשרה שנה...
ראש גזר: שלוש-עשרה שנה?! מאז נולדתי.

אדון לפיק: למען האמת, כאשר נולדת, היה זה כבר הסוף בינינו.
ראש גזר: אבל הולדתי יכולה היתה לקרב ביניכם.

אדון לפיק: לא. נולדת מאוחר מדי, באמצע הריבים הנוראים, שזיו לנו אז. לא רצינו בך. בקשת את האמת — הנה היא לפניך. דברים אלה יעזרו לך להכיר את אמך..."

מר לפיק, המתגלה כאיש נדיב-רוח תוך כדי דיבורו, מסייע לנו להבין לשרש רשעותה ואטימותה של האם כלפי בנה, המסמל את כשלונה כאישה.

מעתה נוכל אף אנחנו, כראש-גזר, להבין אותה, לגבור עליה, לרחם עליה ולהתגונן בפניה.

דמות-האם מסייעת לנו להיות אנשים מבינים יותר, נדיבים יותר — ובעלי שיפוט פתוח ואמיץ.

פליקס — וראש-גזר

פליקס הוא האח הרצוי לאם. אין הוא מופיע במחזה, אולם עלו מעיק על ראש-גזר, שלא באשמתו. הוא יוצא עם האם, אך נפרד ממנה לאחר זמן ועושה כאשר לבו חפץ:

"הוא יצא יחד עם אמי" — אומר עליו ראש-גזר. ולהלן:

"כל הערב ידוג לו שם, בטחנה" (כשהאם שוהה בבית הכומר) פליקס הוא הדמות המאווה, הרצויה גם לראש-גזר: הוא יודע לעמוד על נפשו ועל כבודו. עליו אין האם משתלטת. אין עדות להתיחסות כלשהי מצדו אל סבלות-אחיו.

תפקידו במחזה מסתמל בעזרת דו-השיח הבא:

"אדון לפיק: ואחייך, פליקס, הוא איננו מפחד אה?

ראש-גזר: האח שלי, פליקס. נו טוב. הוא יוצא מן הכלל. הוא נפלא. הייתי צריך, בעצם, לשנוא אותו, מפני שאותו היא מפנקת, אבל אני אוהב אותו, מפני שהוא מחזיק מעמד..."

אנט — המשרתת

אל תוך חיי המשולש האומלל (האם, האב והילד) נכנסת הדמות מבחוץ, אנט. היא המשרתת, שתשרת את עניינם יותר משתשרת אותם. נוכל לראות אותה ולהבינה על שלשה מישורים שונים:

- א. כסתם נערה אמיצה וישרת-דרך.
 - ב. כמעין מלאך או "משולח", שבא לסייע לילד אומלל — (כמו באגדות. אלא שאינה מסתייעת בניסים).
 - ג. כאחת ממשפחת המשרתים, של הקומדיה דל-ארטה, הקובעת חיי האדונים, משום שלה התבונה ונסיון-החיים, ולהם — המבוכה, הניוון ואולת היד (אלא שכאן עניין זה מעודן יותר: אין לפנינו קומדיה, האדנות כאן אינה מודגשת והאב ובנו אינם זקוקים ליותר מדחיפה ראשונה ע"י אנט. לאחר שהיא מגלה את האמת לאב, תפקידה מסתיים, בעצם).
- אנט אינה מן השתקנים. מיד עם בואה היא מתייצבת לימינו של „ראש-גזר“:

„גברתי, הוא גבר צעיר וטוב-לב“.

התערבותה אינה נוחה לראש-גזר: היא, הרי, תגרור — בהכרח — סצינות לא נעימות. הוא מתפרץ לתוך דבריה, כשהיא מאיצה בו לגלות לאביו את האמת (בנוכחותו של אדוניה):

„מדוע, מדוע את מתערבת בדברים שאינם שייכים לך?!“
היא המגלה למר לפיק, כי לא ראש-גזר הוא המסרב לפתע לצאת לציד: „היא אסרה עליו לצאת“ (כלומר: האם).

ואז בא הציווי „אל תזוז!“ מפי האב — ועמו ראשית השנוי.

עם זאת, אין אנט נוקמת ונוטרת. אינה שמחה לאיד-גברתה. לאחר „שנוצחה“ גברת לפיק, משמשת אנט כמתווכת שלה: היא באה לראות, אם האדון עדיין כועס ואם הגברת יכולה לחזור הביתה. היא מרחמת על גברתה (”שפכה הרבה דמעות, היה לה המון צער, באמת“). לאחר החזרת הגברת, יוצאת אנט מבעד לשער — החצר. שליחותה הסתיימה.

מספר נקודות להבנת האמנות הבימתית במחזה

- א. התפאורה: היא המייצגת את מציאות חייו של ראש-גזר: הבית, הוא בית שיש רצון לעצבו: ”בית ישן, המזכיר מעין בית-ספר“: מעקה-ברזל, דלת ממוסמרת, בריח, סורגים בחלון, גדר. הבית כלובי מאד: בחצר כלובים לכל חי למינהו. סגירתם בלילה מפחידה את הסוגר, דווקא.

כליאת הכלב מתוך יזמה אישית מצויה בזיקה ישירה אל ראשית שחרורו של ראש-גזר.

בחצר מצוי אף האסם, המפלט, מקום נסיון ההתאבדות. אין מקריות בתפאורה. כל פריט בה משרת את האווירה ואת העלילה גם יחד.

ב. הדיאלוגים :

גם בדיאלוגים קיים העקרון של קשר בין תכן לצורה. למשל, בתמונה 1, המהווה גם אקספוזיציה למחזה :

"מר לפיק : ואתה, מה אתה עושה כאן ?

ראש גזר : מנקה את החצר.

מר לפיק : אחרי ארוחת הצהרים ? זה רע בשביל העכול.

ראש גזר : אבל אמי אומרת, שזה מצוין".

הרפליקות הן קצרות ולקוניות. אין קשר בין השניים ; בפי מר לפיק עדיין רק שאלות והוראות. אמנם, בכיוון חיובי. יש בדבריו רצון טוב לגבי הילד.

רק בסוף המחזה יפתח מר לפיק את סגור לבו — והרפליקות "תיפתחנה" אף הן.

לעומת זאת, בשיחה שבין הילד לאנט — הרפליקות ארוכות. הוא ילד ידידותי ושמח לאזן הקשבת, שהודמנה לו.

נדריך את התלמידים להקשיב אל הדיאלוגים ולהבחין — באמצעותם — בהלך נפשם של הגבורים.

ג. השימוש בכינויים :

עניין זה חשוב בכל מחזה — ובמיוחד במחזה שלנו, שכולו סובב סביב הכינוי "ראש-גזר".

"ראש-גזר" :

בשיחת ההכרות עם אנט, הוא מציג עצמו :

"— איך קוראים לך ?

— אנט פרו.

— אנט פרו... אקרא לך, פשוט, אנט. קל יותר לבטא. אני, ראש-גזר...

— איך אמרת ?

— ראש-גזר. מה ? לא ידעת ?

— לא !

— הצעיר בבני לפיק, זה שקוראים לו... ראש גזר. גברת לפיק לא ספרה לך עלי ?..."

אנו מבחינים בהיסוסו (שלש נקודות) לפני שהוא מציג עצמו בכינוי, שהדביקה לו אמו.

אנט מתקוממת כנגד הכינוי : "ראש-גזר אינו שם של בן-אדם הגון", היא אומרת. היא אינה מעיזה לכנות אותו כך. אך ראש-גזר אומר : "אני מצוה עליך. ותתרגלי לשם הזה תיכף ומייד"...

דו-השיח עובר מן הכנוי אל ההערכה האישית. אף כאן רואה אנט בפרנסואה "איש קטן ומסכן", "בחור טוב" — ואלו הוא משמש "פה" לאמו : "אני שקרן, צבוע, מזוהם, וחוץ מזה גם עצלן ועקשן"... "יש לי לב קר ואני נזחר", "אני מצוברח", "לא אוכל אף פעם להיות יותר בסדר"...

כשהוא מפליג בשיחה הוא מתודה : "אני מתחיל להיות ילד גדול. נער. בן שלש-עשרה".

אנט מודיעה: "אני לא מסוגלת להאמין שאתה טיפוס שלילי, כזה".
ולהלן הוא מוסיף: אני לא פוחד. גברת לפיק תגיד לך את זה בעצמה.
אני הוא כל מה שהיא רוצה. אבל באמת שאני אמיץ".

כשמנסה אנט לעזור לו, היא אומרת לאם, שהוא "גבר צעיר וטוב-לב".
אף בשיחה המופלאה שבין הבן לאביו, נאחו עדיין הנער בדימוי השלילי,
שאליו התרגל: "אנוכי בעל אופי מכוער — מכוער כמו הפרצוף שלי".
האב הוא המסייע לו להשתחרר מדימוי זה.

אף הפיוס הנפלא שבין השניים מבוטא בעזרת כינויים:

"אה, בני היקר, ... איך יכולתי לדעת שיש לך כל-כך הרבה מעלות
טובות, שאתה הגיוני, חביב, עדין מאוד, אח פרנסואה, ילד חביב שלי!"
הכינוי היקר הניתן לפרנסואה עם סיום המחזה ע"י האב: "אתה גבר!"
כינויי-האם: בראשית המחזה: "אמי", "גברת לפיק", "הגברת". הישות
הזקופה, היבשה והשותקת הזאת מכונה בתוך המאבק "לא צודקת".
תואר-האם שלה עומד במבחן. ולבסוף — עם רכישת העצמאות,
אומר עליה פרנסואה: "אמא אומללה".

אף כנויי-האב הם ראי למצביו המשתנים: "אדון לפיק", "אבי", ולבסוף:
"אבא שלי". עיון זה יוסיף להרגשת הקשר שבין תכן וצורה.

הצעות לשיחות ולפעילות אחרת בכתה לאחר הצפיה במחזה.

א. בעיותיו של "ראש-גזר" כמתבגר

— במשפחה, שכל אחד מבניה נתון לבעיותיו שלו.

— במשפחה, שבה אין מבינים את עולמו הפנימי.

ב. בשיחה שבין ראש-גזר ואביו, נאמרים הדברים הבאים:

ראש-גזר: "חשוב לי, שתסמוך עלי, שתספר לי צרותיך... לדעתך,
אני צעיר מדי? — לא כמו שאתה סבור. יש לי כבר שן-בינה
ההולכת וצומחת".

אדון לפיק: "ואני איבדתי אחת משיני הבינה שלי. כך שמאומה לא
השתנה, ראש-גזר. מספר השנים של המשפחה נשאר כשהיה".
חוו דעתכם על השיחה. חשבו על טיב ההומור שבה... מה יש כאן
מעבר להומור?

ד. תארו נא לעצמכם, כי אנט, בדרכה לתחנת הרכבת, מתעכבת ליד
הטחנה ומשוחחת עם פליקס (הרי שניהם הם אלה שמחוץ למשולש
האומלל במחזה שלנו). הציגו בתפקידים את השיחה. דונו עליה.

ה. "מדוע את מתערבת בדברים שאינם שייכים לך!?" — נוזף פרנסואה
באנט. — מתי, לדעתכם מותר לנו להתערב בדברים שאינם שייכים
לנו? — נמקו. הדגימו.

יירדנה הדס

האגודה לקידום תרבות

התיאטרון לילדים ולנוער

מיסודו של משרד החינוך והתרבות

הצגות :

הקוסם מארץ טוֹן

בובות העץ של אריק
מיועד : לכיתות א'—ד'

רקמת נוצות הטווס

מחזה מקורי
מאת : אהוד כהן
בימוי : אורנה פורת
מיועד : לכיתות א'—ד'

ראש גזר

מאת : ז'ול רנאר
בימוי : נליה וקסל
מיועד לחטיבות ביניים ותיכונים

שרה גיבורת נילי

מחזה מקורי
מאת : דבורה עומר
בימוי : ציפי פינס
מיועד לחטיבות ביניים ותיכונים

צוותים :

מקום תחת השמש

מאת : צביה בן-שלום
בימוי : חגית רכבי
מיועד : לכיתות ה'—ח'

הצ-הצ-הצגה!

ע"פ מיקי מהו מאת שלונסקי
עיבוד ובמוי : אלון פרת
מיועד : לכיתות א'—ד'

הרשלי

מאת : שלמה ברי-שביט
בימוי : ציפי פינס
מיועד : לכיתות ה' ומעלה

מבוגר טייף וסולח

עפ"י שירת שלונסקי
עיבוד ובמוי : מרים יחיל
מיועד : לכיתות י'—י"ב